Václav Lábus (Liberec) – Daniel Vrbík (Liberec)

PROJEVY LIDOVÉ ETYMOLOGIE V URBANONYMII MĚSTA LIBEREC

FOLK ETYMOLOGY IN URBANONYMY OF LIBEREC TOWN
The article focuses on manifestation of folk etymology in both standardized and non-standardized urbanonymy of Liberec town (a county town in Northern Bohemia). Reetymologization processes may or may not influence a surface structure of the name. Reetymologization with formal changes covers three sub-categories: a) false reetymologization as a result of bohemization of German urbanonyms; b) false reetymologization in the German urbanonym and translation of the new structure into Czech; c) intentional reetymologization based on a language pun. Reetymologization without formal changes is classified into two sub-categories: a) semantic reinterpretation; b) weakening of commemorative onymical function.

Key words
folk etymology; urbanonymy; standardized urbanonymy; non-standardized urbanonymy; Liberec

Klíčová slova
lidová etymologie; urbanonymie; standardizovaná urbanonymie; nestandardizovaná urbanonymie; Liberec

1. Úvodem

V této studii zaměřujeme pozornost na lidovou (nevědeckou) etymologii, která se projevuje v toponymii městského prostředí, tj. v urbanonymii. Materiálovým východiskem je urbanonymie města Liberec, a to jak standardizovaná (oficiální uliční názvy a názvy městských částí), tak nestandardizovaná (označení reálií městského prostoru používaná v každodenní, zejména neoficiální situaci). Standardizovaná jména čerpáme jednak z aktuálního seznamu ulic, částí obce atp., dostupného prostřednictvím Registru územní identifikace, adres a nemovitostí (https://vdp.cuzk.cz/), jednak z mapového portálu města Liberec (https://www.liberec.cz/mapy/). Nestandardizovaná urbanonyma pocházejí z databáze projektu Živá jména, veřejně přístupné prostřednictvím mapové aplikace na webu https://mapy.fp.tul.cz/zivajmena (zde i podrobnosti o projektu).

Lidová (nevědecká) etymologie (top)onym je spojena s momentem jejich užívání a obvykle se týká takových jmen a jejich komponentů, která postrádají zjevnou synchronní souvislost k apelativům, jiným všeobecně známým vlastním jménům nebo reáliím. Reetymologizační proces tedy svým způsobem eliminuje jejich formální či motivační izolaci (srov. David, 2010b, s. 58; Lábus – Vrbík, 2018, s. 86). „Uživatelé se pak snaží neprůhledné formy zařadit do jim známých formálních

i sémantických vztahů vnímaných optikou dobové jazykové, komunikační a onymické normy (tj. dobových onymicky aktivních prostředků), […]“ (Lábus – Vrbík, 2018, s. 86). To vede k motivační reinterpretaci jména, která může ovlivnit i jeho povrchovou strukturu (formu). Lidová etymologie tím vlastně vytváří jakousi paralelní paměť místa (srov. Lábus, 2018, s. 134).

Problematice lidové etymologie na materiálu česko-německých variant z vybraných oblastí Liberecka a Jablonecka jsme se věnovali v několika studiích (Lábus, 2012; Lábus – Vrbík, 2018, s. 86–88; Lábus, 2018). V nich popisujeme lidovou etymologii nejčastěji jako proces nezáměrné reinterpretace založený na mylném překladu výchozího německého toponyma, jehož propriální komponent (obvykle antroponymum v pozici určující části kompozitního útvaru) je vnímán jako apelativní (například *Zvonkové údolí* v Lučanech nad Nisou z německého *Klingerloch*; z hlediska motivace by byla náležitá forma *Klingerovo údolí*).

Vzhledem k území popisovanému v tomto příspěvku, tedy Liberci, městě do roku 1945 majícím víceméně německý charakter,[1] by se dalo očekávat, že i zde je nejběžnějším projevem lidové etymologie motivační reinterpretace původního německého toponyma založená na záměně apelativních a propriálních komponentů. To se ale ve zkoumaném materiálu potvrdilo jen zčásti, jelikož jsme reinterpretaci tohoto typu zaznamenali jen sporadicky, a to v jediném zdroji – v mapovém portálu města Liberec. Liberecké uliční názvosloví prošlo po roce 1945 radikální přestavbou, přičemž nejpronikavější změny pochopitelně nastaly v případě jmen motivovaných antroponymy. Německá deantroponymická uliční jména (a jejich českojazyčné varianty v meziválečném období) měla až na výjimky honorifikační charakter s dobově zřejmou motivací. Naprostá většina z nich byla v poválečném období nahrazena jiným honorifikačním urbanonymem vyjadřujícím tehdejší ideologické směřování, např. *Bayer Strasse* / *Bayerova ulice*, 1945–1960 *Šamánkova*, 1960–1991 *Leninova*[2] (srov. David, 2011, s. 39–40, s. 167–168; Ptáčníková, 2021, s. 86). Některá předválečná deantroponymická urbanonyma byla zachována z toho důvodu, že svůj honorifikační charakter ztratila. O nich pojednává oddíl 2.2.2.

---

1 Podle sčítání lidu z roku 1930 se v Liberci (dnešní Liberec I–V) hlásilo k německé národnosti 30 023 obyvatel a k české 6314; v tehdejším soudním okrese Liberec uvedlo německou národnost 85 526 obyvatel a českou 18 958 (Statistický lexikon, 1934, s. 190).

2 Tato ulice, vedoucí do výstavné rezidenční čtvrti, prodělala ve 20. století mnoho změn: původně *Belvederestrasse* (podle výletní restaurace), později *Kaiser-Josef-Strasse*, po roce 1918 *Siebenhäuser Strasse* (podle pomístního názvu, česky *Sedmidomky*), od roku 1929 *Franz Bayer Strasse* (podle významného libereckého starosty, česky *Bayerova*), v letech 1945–1960 *Šamánkova* (podle českého menšinového pracovníka Václava Šamánka působícího v Liberci), od roku 1960 *Leninova* (název *Šamánkova* byl přenesen na blízkou, avšak méně významnou ulici) a od roku 1991 *Masarykova*.

V případě lidových jmen sloužících k orientaci na území města Liberec je absence výše uvedeného lidověetymologického modelu zapříčiněna několika faktory: 1. Jak ukazuje databáze projektu Živá jména, v lidovém názvosloví mají jména vycházející z původní německé toponymie obecně velmi malé zastoupení. Běžně užívaná označení totiž reflektují aktuální orientační potřeby obyvatel a na původní německý orientační systém navazují jen v omezené míře, obvykle navíc zprostředkovaně přes toponymii standardizovanou (viz dále č. 3). 2. Německý substrát se v nestandardizované urbanonymii uplatňuje spíše prostřednictvím formální adaptace (*Kajlák* ← *Keilsberg*). Lidová etymologie se tak může projevit v jiné podobě, například názvukovými jmény (*Nová Ruda* ← *Neurode*, viz dále oddíl 2.1.1). 3. Překladová jména jsou v neoficiální urbanonymii obvykle reflexí urbanonymie standardizované (*Soukeňák* ← *Soukenné náměstí* ← *Tuchplatz*).

Jak jsme naznačili, záměna propriálních a apelativních složek jako projev lidové etymologie charakteristický pro německo-českou toponymii má v našem materiálu jen okrajové zastoupení. I tak jsme ale typické projevy lidové etymologie ve smyslu přizpůsobení podle formy (asonace, srov. Rejzek, 2009, s. 71–72) nebo ve smyslu sémanticko-motivační reinterpretace (adideace, popř. mylná dekompozice, srov. Rejzek, 2009, s. 72–75;[3] David, 2010b, s. 59) zaznamenali v naprosté většině případů právě ve vztahu německého jména a jeho českého ekvivalentu.

V následujícím přehledu používáme pro fenomén lidové (nevědecké) etymologie označení **reinterpretace**. Obecnější termín reinterpretace jsme zvolili z toho důvodu, že zde popisujeme i takové procesy, které mezi výše uvedené typické projevy lidové etymologie nepatří, jako je záměrná jazyková hra (2.1.3) nebo oslabení honorifikační funkce (2.2.2). Reinterpretaci pak členíme podle toho, zda zahrnuje změnu formy (2.1) či nezahrnuje (2.2); dalším kritériem klasifikace pak může být záměrnost či nezáměrnost reinterpretačního procesu (srov. Lábus, 2015). Klasifikaci jmen a poznámky k jejich etymologii doplňují v případě nestandardizovaných urbanonym informace o míře jejich znalosti, kterou jsme zjišťovali v druhé fázi projektu Živá jména na podzim roku 2020 (podrobně k metodice a výsledkům šetření viz Vrbík – Lábus, 2021).

2. Reinterpretace

2.1 Reinterpretace se změnou formy

2.1.1 Reinterpretace se změnou formy jako důsledek počeštění

Do této kategorie řadíme lidová toponyma, která vznikla komplexní adaptací výchozího německého jména a vzhledem k fonologické blízkosti se formálně při-

[3] Adideaci jako „nejčistší“ typ lidové etymologie doslovně uvádí i Rejzek (2009, s. 72).

způsobila existujícímu českému apelativu, a to bez zjevné sémanticko-motivační souvislosti. Jde tedy o tzv. názvuková jména, mezi něž patří *Na Rudě*, *Ficka*, *Fénická*, případně *Cyklák* a *Tajchmíle*.

Toponyma *Na Rudě* / *Ruda* (oficiálně *Nová Ruda*) označují místní část katastrálního území (KÚ) Vratislavice nad Nisou. Vznikla z německého místního jména *Neurode* částečným překladem a přizpůsobením apelativu *ruda*. Základní část německého kompozita souvisí se slovesem *roden*, tj. ‚mýtit'. Jméno je poprvé doloženo až v roce 1840 (Gierach, 1932, s. 40). V současnosti patří mezi nejznámější liberecká lidová toponyma se znalostí 90 %.

Toponymum *Ficka* pochází z německého pomístního jména *Schwarze Pfütze* („Černá louže") a označuje dnes značnými terénními úpravami pozměněnou lokalitu na KÚ Rochlice. Původně šlo o zamokřené údolí, v němž se stékaly dva drobné vodní toky. České jméno podle ústního sdělení pamětníka používali liberečtí Češi již před rokem 1938. V současnosti je však zcela periferní a podle šetření v rámci projektu Živá jména jej znají pouhá 3 % respondentů. Jméno je formálně shodné se zastaralým, řídce užívaným apelativem *ficka* (‚pomocnice'). Zajímavostí je, že jméno se právě podle tohoto apelativního významu zpětně resémantizovalo, jak ukazuje poznámka jednoho z přispěvatelů v aplikaci Živá jména: „Ulici se tak údajně říká proto, že si tam dávaly dostaveníčko služebné z okolí se svými nápadníky." Podle Rejzkovy typologie lidové etymologie (Rejzek, 2009) tak lze toto jméno řadit k asonaci (přizpůsobení německého *Pfütze* českému *ficka*) a následně i k adideaci (motivační reinterpretace podle významu apelativa *ficka*, srov. dále oddíl 2.2.1).

Fénická (v turistických mapách *Fénická cesta*) je označení lesní cesty na KÚ Horní Hanychov. Jméno začali v poválečné době používat zaměstnanci lesního závodu a motivačně vychází z německého jména hostince *Zum letzten Pfennig*, u něhož komunikace začíná. Hostinec zanikl během druhé světové války, původní budova však dosud stojí, a jak ukazuje poznámka „Cesta od Posledního feniku na Výpřež" a označení *U posledního feniku* / *U feniků* v databázi Živá jména, původní označení je stále živé, byť se znalostí jen 16 % (budova; označení cesty zná 11 % respondentů).

Částečně je možné k této skupině zařadit jména *Cyklák* a *Tajchmíle*. Označení *Cyklák* na KÚ Rochlice je hláskovou a slovotvornou adaptací německého anoikonyma *Zickelberg*, jehož určující část vznikla deformací apelativa *Ziegel* ‚cihla'. Názvy s tímto základem odkazují k cihelnám, které zde v předválečné době pracovaly (viz dále 2.1.2). Jméno je v liberecké toponymii se znalostí 5 % naprosto periferní. Naproti tomu hydronymum *Tajch* (KÚ Vesec) s variantami *Tajchmil* a *Tajchmíle* jsou, spolu s výše zmíněnou *Rudou*, jedni z mála zástupců formálně počeštěných německých jmen v tzv. toponymickém centru, tj. mezi nejužívanějšími lidovými jmény. Jméno *Tajch* vykazuje znalost 97 %, varianty *Tajchmil* a *Tajchmíle* 72 %, resp. 62 %. Složené varianty naznačují přítomnost apelativa *Mühle* ‚mlýn' v původním německém jméně, to však znělo *Teichmüller Teich*,

tedy doslovně ‚Teichmüllerův rybník' (*Teichmüller* byla přezdívka majitele nedalekého mlýna, Řeháček, 2013, s. 54).

2.1.2 Reinterpretace se změnou formy v německém toponymu

V liberecké toponymii jsme zaznamenali několik jmen, jejichž německá forma se důsledkem nářeční realizace přizpůsobila jinému, etymologicky nesouvisejícímu německému apelativu. To se následně stalo i základem pro překladové české jméno. Pravděpodobně sem patří urbanonymum *Bída* / *Na Bídě* (KÚ Perštýn). Lidová bezpředložková forma vychází ze standardizovaného uličního názvu. Fixace obou jmen je podle výzkumu v rámci projektu Živá jména mírně odlišná. Jméno každopádně patří se znalostí 91 % do centrálního orientačního systému. Původní německé jméno *Sorge* (*Sorge Gasse*), které se jako pojmenování této lokality objevuje ještě dříve, než se v polovině 19. století začaly stabilizovat oficiální uliční názvy, však nemusí být odvozeno z apelativa *Sorge* ‚bída, nouze', ale v úvahu přichází souvislost se středohornoněmeckým výrazem *Zarge* ‚lem, okraj' (Feistner, 1931, s. 24; Lug, 1936, s. 18). Výklady jména *Sorge*/*Bída* ve vlastivědné literatuře, které jsou inspirovány apelativním významem, historickými prameny ale nijak nepodložené, jej nejčastěji spojují s polohou v nivě Harcovského potoka, a tudíž častými záplavami, které zdejší obyvatele sužovaly; podobně i v informacích k vývoji názvu na libereckém mapovém portálu: „Podle charakteru místa (Sorge – starost, bída), žila zde městská chudina, ale zřejmě výstižněji podle toho, že před postavením harcovské přehrady šlo o často zaplavované území, na kterém byl bídný život plný starostí." (https://www.liberec.cz/mapy/). Takové výklady se svou povahou řadí k podtypu lidové etymologie, kterou jsme nazvali reinterpretace bez změny formy (kap. 2.2).

Již zmíněné označení *Cyklák* je hláskovou a slovotvornou adaptací německé formy *Zickelberg*. Z ní vychází i paralelní překladové jméno *Kozí plácek* (znalost 6 %). Určující část německého kompozita se shoduje s apelativem *Zickel* ‚kůzle', reálnou motivací je však apelativum *Ziegel* ‚cihla'. V lokalitě se totiž těžily sprašové hlíny a v okolí působilo několik cihelen (Ressel, 1903–1905, s. 149). Ačkoliv se podle výzkumu znalosti žádná z českojazyčných variant již aktivně nepoužívá, jsou pozoruhodným svědkem německo-českých vztahů v lokální toponymii.

Dalším příkladem je oronymum *Leimberg* a s ním související jméno komunikace *Leimbergweg* na KÚ Starý Harcov. Orografický objekt získal v rámci revize hlavních pomístních jmen v 50. letech 20. století české označení *Jílový vrch*. Určující část německého kompozita totiž obsahuje nářečně modifikované apelativum *Leim* ← *Lehm* ‚jíl' (Schwarz, 1934, s. 47). S apelativem *Leim* „klíh, lepidlo" tedy nesouvisí. Naproti tomu označení *Leimbergweg* bylo do uličního systému města zaneseno jako *Klihová stezka*. Tím se však zastírá prostorová i jazyková souvislost se zmíněným oronymem.

2.1.3 Jazyková hra (záměrná reinterpretace se změnou formy)

K reinterpretaci se změnou formy se vzhledem k mechanismu vzniku mohou řadit i konstrukce typu *Vzrušička* či *Hanychánov*. Od dvou výše uvedených skupin se ale liší záměrným tvořením, jsou produktem cílené jazykové hry motivované snahou o kreativitu, aktualizaci vyjádření. V databázi Živá jména mají tato silně expresivní označení velmi malé zastoupení a zároveň bez výjimky vykazují zanedbatelnou úroveň znalosti pohybující se maximálně v jednotkách procent. Znamená to, že jde o specifické, úzce mikrosociální, v extrémním případě individuální pojmenovací prostředky. Databáze Živá jména tyto konstrukce a míru jejich znalosti sice eviduje, avšak informace o tom, v jaké komunikační situaci se používají, spolehlivě zjistit nelze. U některých položek se v interaktivní mapě objevuje komentář respondenta: „Místo je známé tím, že se tam schází páry a na kopci se no… milují.“ (*Vzrušička*); „Používá se roky, jelikož zde bydlí zahraniční pracovníci.“ (*Zakauflandská Ukrajina*). Komentář ale osvětluje motivaci vzniku, ne potenciální komunikační situaci, v níž se takové označení aktivizuje.

Z hlediska tvoření jde nejčastěji o kontaminaci výchozího toponyma s jinou apelativní či propriální jednotkou. Některé z výsledných konstrukcí, jako je například *Vzrušička* ← *Rušička*, *Blbylón* ← *Babylón*, lze řadit k tzv. blendům, tedy specifickým kompozitním útvarům, jež nerespektují morfémovou strukturu výchozích pojmenování (srov. Filiačová, 2016). Výsledkem této kontaminace je obohacení obsahu původního toponyma o asociativní významy jednotky, s níž se formálně i sémanticky prolíná. Dominantou takové konstrukce je pak expresivní funkce vyjadřující vztah pojmenovatele/uživatele k objektu, jejž označuje. Podstatné je, že výsledná forma umožňuje jednak rekonstrukci výchozího toponyma, tedy ukotvení do existujících prostorových a sociálních vazeb, jednak aktivizuje příslušné asociativní sémy umožňující dekódování expresivního významu.

Některé konstrukce počítají ve vztahu k označované skutečnosti s významem apelativ (*Vzrušička* ← *Rušička* [viz výše citovaný komentář],[4] *Plaz* ← *Plaza* [součástí nákupního centra Plaza je dinopark, na nějž upozorňuje maketa dinosaura na střeše]), jiné pracují s asociacemi sekundárních toponym (*Bronxmovská*

[4] *Rušička* je lidové označení lokality na pomezí KÚ Rochlice a KÚ Vratislavice nad Nisou. Jde o zčásti zastavěné, zčásti nezastavěné návrší, jehož vrcholová kóta je v základní mapě označena jako *Nad Lomem* (typické „neživé“ jméno, které se v běžné komunikaci neužívá; původní německé jméno bylo *Vogelkoppe*). Lidové jméno souvisí s objektem nedaleko vlastního vrcholu, dnes ve vlastnictví Českých radiokomunikací. Zde bylo v roce 1947 instalováno zařízení pro přenos rozhlasového signálu a v roce 1951 zde byl umístěn 60 metrů vysoký anténní vysílač. V témže byl doplněn i rušícím zařízením západního rozhlasového vysílání, které bylo v provozu až do roku 1988. Anténní vysílač byl snesen v roce 2008. Lidové označení *Rušička* se v roce 2007 stalo základem pro oficiální jméno *Pod Rušičkou* jako označení ulice podél sousedních, nově vybudovaných bytových domů.

[*Bronx*] ← *Broumovská* [sídliště; konkrétní motivaci se zjistit nepodařilo], *Hanychánov* ← *Hanychov* [podle romské komunity v okolí Hanychovské ulice, asociace se stereotypním obrazem místní části Chanov na Mostecku], *Zakauflandská Ukrajina* [*Zakarpatská Ukrajina* / supermarket *Kaufland*; viz výše citovaný komentář]. Některé konstrukce ale zjevný vztah onymického objektu s nově manifestovaným významem apelativa, resp. obsahem sekundárního propria postrádají (*Hitleršpár* ← *Interspar* [v současnosti hypermarket Albert], *Führerka* ← *Fügnerka* [hlavní uzel MHD ve Fügnerově ulici], *Orál* ← *Arál* [čerpací stanice Aral], *Blbylón* ← *Babylón* [zábavní centrum Babylon], *Špalďák* ← *Šalďák* [náměstí F. X. Šaldy]).

2.2 Reinterpretace bez změny formy

2.2.1 Motivační reinterpretace

Do této kategorie patří taková jména, u nichž došlo k mylnému přehodnocení jejich skutečné motivace, a to bez dalších průvodních formálních změn (v Rejzkově klasifikaci lidové etymologie jde o adideaci či resémantizaci, Rejzek, 2009, s. 72–75). Identifikovat takové projevy lidové etymologie je však možné pouze za předpokladu, že uživatelé jména tematizují moment jeho vzniku (srov. Ptáčníková, 2021, s. 264–265). Z libereckých lidových urbanonym sem řadíme *Krb* (znalost 29 % respondentů), jméno rozlehlého bytového bloku na KÚ Jeřáb. To vzniklo částečným překladem německého označení stavebního družstva *Eigener Herd* (‚Vlastní krb‘), které v letech 1931–1932 bytový dům vybudovalo. Jak ukazuje poznámka, kterou jeden z přispěvatelů uvedl do mapové aplikace Živá jména, dnes se jméno asociuje spíše s tvarem objektu: „Říkáme to celé desítky let, už když se asi postavil, když byla mamka malá, skupina těch činžovních domů, nyní vlastní A. Kendik, asi dle tvaru dokola. Pojem určitě v okolí lidé znají. Sejdeme se např. U Krbu…“

Podobným příkladem může být reinterpretace jména *Konrad*, značky, pod níž nabízí své produkty vratislavický pivovar (oficiálně Pivovar Konrad Vratislavice, Hols, a. s.). V lidové urbanonymii žije forma *Konrád* jako označení samotného pivovaru a jeho okolí (znalost 90 %, deapelativní označení *Pivovar* a *Pivčák* zná 96 %, resp. 26 % respondentů). Jméno *Konrad* majitelé zvolili po opětovném otevření pivovaru v roce 2001. Tradiční ochranná známka vratislavického piva *Vratislav* totiž zůstala ve vlastnictví skupiny Pražské pivovary, které pivovar provozovaly v letech 1996–1998. Motivací obchodního názvu byl údajně kníže Konrád I. Brněnský, nástupce knížete Vratislava II. Později zástupci pivovaru uváděli jako inspiraci názvu osobnost Josefa Konrada, sládka, který zde působil na přelomu 19. a 20. století. Další, jakkoli absurdní reinterpretace, typický produkt tzv. onomastického folkloru, opakovaně rezonuje mezi obyvateli Liberce: jméno má odkazovat na Konrada Henleina (1898–1945), hlavního představitele NSDAP v Sudetské župě, rodáka z Vratislavic nad Nisou.

Další, níže uváděné příklady tohoto typu pocházejí výhradně z textového doprovodu vrstvy Staré mapy / Názvy ulic na mapovém portále statutárního města Liberec (https://www.liberec.cz/mapy/). Na KÚ Nový Harcov se nachází *Kadlická ulice*, jejíž jméno vzniklo slovotvornou adaptací původního německého anoikonyma *Kadlitz*. To motivačně vychází z nářečního výrazu pro černidlo na boty, jehož výrobou si zdejší chalupníci přivydělávali (Hiebel, 1931, s. 54; Knothe, 1888, s. 320). Počeštěné jméno však výše zmíněná databáze zcela nelogicky spojuje s osobností Felixe Kadlinského (1613–1675), jezuitského básníka. Ten nemá s Libereckem žádnou souvislost; pro volbu tohoto jména tak očividně hrála roli pouze jeho formální blízkost k výchozímu německému toponymu.

Pozoruhodným přehodnocením honorifikačního východiska (k honorifikaci viz dále kap. 2.2.2) představují uliční jména *Maškova*, *Resslova* a *Schillerova*. *Maškova ulice* (KÚ Pilínkov) byla v roce 1976 pojmenována podle předsedy Krajského výboru KSČ Josefa Maška, od 1. 4. 1991, kdy vstoupily v platnost nové názvy ulic zbavené aluzí na komunistický režim, se jako motivace uvádí básník Karel Mašek (1867–1922). *Resslova ulice* (KÚ Jeřáb) byla roku 1910 pojmenována po spisovateli Wenzelu Zachariasovi Resselovi (1809–1886), libereckém rodákovi (Lug, 1937b, s. 22). Poválečné přehodnocení motivace spojuje uliční jméno s osobností vynálezce Josefa Ressela (1793–1857). Totožnou reinterpretací prošlo i urbanonymum *Schillerova ulice* (KÚ Staré Pavlovice), původně *Wernergasse*, od roku 1945 *Šámalova*, po roce 1948 *Josefa Schillera* (od 1960 *Schillerova*). Jméno bylo zvoleno podle libereckého rodáka Seffa Schillera (1846–1897), dělnického novináře a básníka a „průkopníka socialismu“. Od roku 1991 se jméno spojuje s německým básníkem Friedrichem von Schillerem (1759–1805). Analogické případy tohoto typu motivačního přehodnocení uvádějí například i J. David (David, 2011, s. 184) a M. Ptáčníková (Ptáčníková, 2021, s. 62, s. 264–265).

Další svébytné přehodnocení motivace několika, tentokrát historických jmen reprezentují uliční názvy *Jezdecká*, *Orlí*, *Truhlářská*. Motivační reinterpretace je založena na záměně apelativ a proprií v původní německé formě, jde tedy o jev, který jsme úvodu zmínili jako nejběžnější typ lidové etymologie v německo-české toponymii. Německý název *Jezdecké ulice* (KÚ Perštýn, *Reitergasse*, první zmínka 1836) má upomínat na Michaela R. Reitera (1802–1876), lékaře a poslance. *Orlí ulice* (KÚ Jeřáb, *Adlergasse*, 1830) je údajně pojmenována po Jakobu Georgu Christianu Adlerovi (1756–1834), německém teologovi a pedagogovi. *Truhlářská ulice* (KÚ Nové Město, *Tischlergasse*, 1858) pak po Adě Tischer, liberecké básnířce – v této souvislosti je ale zarážející formální změna *Tischler→Tischer*; předválečné mapové podklady a seznamy ulic totiž striktně evidují podobu *Tischler*. Popisovaná motivační východiska nejsou každopádně podle našeho názoru správná. Nezmiňují se totiž jako motivanty v precizně zpracovaném přehledu libereckých ulic V. Luga (Lug, 1936; Lug, 1937a; Lug, 1937b), a honorifikace se navíc v uličním názvosloví začíná uplatňovat až koncem 19. století (srov. David, 2017;

Ptáčníková, 2021, s. 20–21), zatímco označení těchto ulic je doloženo mnohem dříve. Otázkou tak zůstává, proč vůbec vyvstala potřeba uvedené, dávno zaniklé německé formy reinterpretovat.

2.2.2 Oslabení sekundárních onymických funkcí jako specifický projev motivační reinterpretace

Uvažujeme-li o motivační reinterpretaci, lze k ní do určité míry řadit i ztrátu, popř. oslabení některé z dílčích onymických funkcí v momentu užívání jména. Podstatou fungování každého vlastního jména je naplnění identifikační a diferenciační funkce, kromě nich pak propria mohou manifestovat další, sekundární funkce (srov. Knappová, 2017). Z nich je v případě urbanonym nejvýznačnější funkce „ideologizující, honorifikující a mytizující“ (Knappová, 2017; obecně k povaze honorifikačních toponym viz David, 2011, s. 30–71; k honorifikačním urbanonymům viz David, 2011, s. 166–185; David, 2010a; nejnověji též Ptáčníková, 2021, s. 63–81). Oslabování sekundární funkce (honorifikující, ideologické, asociativní…) ve prospěch onymických funkcí základních je pak přirozeným jevem provázejícím moment užívání jména. V případě honorifikačních urbanonym tento jev vždy ovlivňují dobové a teritoriální ideologické dominanty a především znalosti konkrétních uživatelů a jejich vnímání světa. Osobnosti či události, reflektované prostřednictvím urbanonym, mohou upadat v zapomnění a jména se motivačně „vyprazdňují“, získávají značkovou povahu (David, 2010a, s. 136), například liberecké ulice *Blažkova*, *Čížkova*, *Felberova* aj., pojmenované v roce 1945 na počest představitelů odboje popravených nacisty. Taková urbanonyma pak paradoxně vykazují relativní stabilitu, která je jinak ideologicky výrazně exponovaným honorifikačním jménům cizí (srov. David, 2010a, s. 136; David, 2011, s. 35, s. 168).

Zde ale zaměříme pozornost na taková jména, která vznikla před rokem 1938 a která přetrvala několikeré úřední zásahy do struktury liberecké urbanonymie, především v roce 1945 v souvislosti s odněmčením názvosloví a po roce 1948 v souvislosti s nástupem komunistické moci a potřebě demonstrovat prostřednictvím urbanonymie dobové ideologické dominanty (David, 2011, s. 166). Ačkoliv jde z hlediska jejich původní motivace o jména honorifikační, volená obvykle na počest příslušníků šlechtických rodů – majitelů libereckého panství, případně členů zdejších továrnických rodin, svou honorifikující funkci postupně ztratila a i v radikálně změněných společenských podmínkách byla zachována. Český ekvivalent získala tato urbanonyma již před rokem 1938 a základním předpokladem pro jejich uchování i po roce 1945/1948 je fakt, že ve své pojmenovací struktuře neobsahují příjmení, ale rodné jméno, jehož ideotvorný potenciál je pochopitelně omezený. Proto nebyla nahrazena jako jiná předválečná honorifikační jména, ačkoliv představitelé města po roce 1945 libereckou urbanonymii aluzí na německou minulost systematicky zbavovali. Z toho důvodu jsou níže uváděné příklady cenným historickým reliktem. Jejich vztah ke konkrétním osobnostem buď nebyl v poválečné

době zjevný, anebo byl záměrně zamlčován. Svědčí o tom i poválečné přehledy libereckých ulic (např. Přibyl, 1966; Tomsa, 1984). Uliční názvy, jejichž součástí je rodné jméno odkazující na osobnost z české historie (*Libušina*, *Ludmilina*, *Oldřichova*, *Otakarova* aj.), jsou vysvětleny, zatímco níže uváděné příklady jsou ponechány bez jakéhokoliv doplňujícího komentáře.

Mezi uliční jména patří *Aloisina výšina* (lidově *Aloiska*), *Josefinino údolí*, *Kristiánova*, *Kryštofova*, *Bernardova* a *Andělčina*. *Aloisina výšina* (KÚ Starý Harcov), německy *Aloisienhöhe*, toponymum uměle vytvořené na konci 18. století pro nově vznikající sídelní enklávu, připomíná hraběnku Aloisii z Clamu (Gierach, 1932, s. 17). Jako *Josefinino údolí* (KÚ Kristiánov), původně *Josefinenthal*, byla roku 1806 pojmenována lokalita s nově zakládanou vrchnostenskou textilní manufakturou, jméno bylo zvoleno na počest hraběnky Josefiny Clam-Gallasové (Lug, 1937b, s. 21). *Kristiánova ulice* (KÚ Staré Město), německy *Christiansgasse*, byla v roce 1883 přejmenována na počest hraběte Christiana Christopha Clam-Gallase (Lug, 1937a, s. 14). Jméno *Kryštofovy ulice* (KÚ Staré Město), německy *Christophgasse*, vzniklo v roce 1912 podle Kryštofa z Redernu (Lug, 1937a, s. 14). *Bernardova ulice* (KÚ Staré Město), německy *Bernhardgasse*, byla pojmenována roku 1888 na počest továrníka Bernharda Kahla (Lug, 1937a, s. 13). *Andělčina ulice* (KÚ Perštýn), německy *Angelikastrasse*, dostala své jméno roku 1922 na počest Angeliky Liebiegové, matky libereckého textilního magnáta Theodora Liebiega (Lug, 1937a, s. 13).

Podobný mechanismus vzniku mají i jména několika libereckých čtvrtí, počeštěná již po roce 1918: *Kristiánov* (*Christianstadt*, Christian Philipp Clam-Gallas), *Františkov* (*Franzendorf*, Franz Ferdinand Ignaz Matthias Gallas), *Janův Důl* (*Johannesthal*, Johann Wenzel Gallas), *Karlinky* (*Karolinsfeld*, Karolina Josefa Gallas), *Karlov* (*Karlswald*, Karl Leopold Clam), *Kateřinky* (*Katharinberg*, Kateřina z Redernu), *Rudolfov* (*Rudolfsthal*/*Rudelsthal*, Anton Pankraz Rudolf Gallas), *Bedřichovka* (*Friedrichshain*, Friedrich Christoph Clam-Gallas) (Gierach, 1932).

Také některé názvy významných budov majících podobnou motivaci jsou trvalou součástí neoficiální a polooficiální liberecké urbanonymie. Patří sem například *Anenský dvůr* (KÚ Perštýn, *Annahof*, znalost 26 %), postavený roku 1890 a pojmenovaný továrníkem Josefem Prokschem na počest jeho tety Anny Finkové, vídeňské klavíristky, nebo *Dům Marta* (KÚ Vratislavice nad Nisou, *Marta Heim*, znalost 51 %), jejž nechala v roce 1904 vybudovat Marta Ginzkey, manželka továrníka Alfreda Ginzkeyho, jako zaopatřovací ústav pro bývalé zaměstnance textilky. V případě paláce *Dunaj* (KÚ Perštýn, *Donauhof*, znalost 95 %) je namístě hovořit o ztrátě marketingové funkce, jelikož stavbu v letech 1926–1928 financovala pojišťovna Donau Allgemeine Versicherung (https://liberec-reichenberg.net).

Podobným oslabením honorifikující funkce prošla i některá uliční jména, jež vznikla po roce 1945. Jde o jména, která v poválečné euforii vyjadřovala vděčnost Sovětskému svazu (srov. David, 2011, s. 49; Ptáčníková, 2021, s. 96n), popř. připo-

mínala význačné události druhé, ale i první světové války: *Bachmačská*, *Chabarovská*, *Charbinská*, *Irkutská*, *Jaselská*, *Moskevská*, *Sokolovská*, *Volgogradská*, *Voroněžská*, *Zborovská*. Silný ideologický podtext měla i mladší uliční jména, vznikající od 50. do 80. let 20. století především v souvislosti s rozvojem bytové výstavby: *Cesta JZD*, *Družby*, *Družstevní*, *Pionýrů*, *Požárníků*, *Proletářská*, *Spartakiádní*, *Sverdlovská*,[5] *Traktoristů*. K 1. dubnu 1991 bylo na území města Liberec úředně přejmenováno zhruba 40 nejvíce ideologicky exponovaných názvů veřejných prostranství. Změna se ale nedotkla žádného z výše uvedených uličních jmen. Jejich ideologizující funkce očividně nebyla vnímána tak silně jako v případě urbanonym typu *Leninova třída* (→ *Masarykova třída*), *třída Zdeňka Nejedlého* (→ *třída Dr. Milady Horákové*), *Gottwaldovo náměstí* (→ *Soukenné náměstí*) apod., avšak hlavním důvodem jejich zachování byla spíše snaha minimalizovat administrativní zátěž spojenou s přejmenováním.

Zajímavostí je určitá nedůslednost/nesystémovost v případě nahrazování depersonálních honorifikačních jmen. Týká se uličních názvů mimo centrum města pojmenovaných podle osob spjatých s komunismem a majících nějaký vztah k Liberci. V současné liberecké urbanonymii tak zůstala zachována například ulice *Beránkova*, nazvaná podle Josefa Beránka (1896–1929), komunistického novináře a zakládajícího člena KSČ, *Flédlova*, podle Antona Fledla (1833–1900), průkopníka socialismu na Liberecku, či *Hakenova*, podle Josefa Hakena (1880–1949), zakládajícího člena KSČ. Naproti tomu jiná, motivačně obdobná jména jako *Appeltova*, podle Rudolfa Appelta (1900–1955), zakládajícího člena KSČ, později velvyslance NDR v Sovětském svazu, *Beckmannové*, podle Kateřiny Beckmannové (1896–1967), zakládající členky KSČ, nebo *Harusova*, podle Jana Haruse (1892–1967), funkcionáře KSČ, byla v roce 1991 nahrazena. Tuto nedůslednost je možné vysvětlit tak, že jména těch osobností, které zemřely zhruba před rokem 1950, byla ponechána, zatímco jména těch, jejichž působení bylo po roce 1989 stále v paměti obyvatel, byla odstraněna.[6]

3. Mylná denotace

Mimo výše uvedenou klasifikaci lze ještě uvažovat o případech, v nichž se mylná interpretace týká již samotného pojmenovacího aktu. Pojmenovatel volí

---

5 Označení *Sverdlovská ulice* (od roku 1985) je pozoruhodným svědkem socialistické éry města. Jako *Sverdlovsk* bylo v roce 1924 přejmenováno jedno z největších měst v Rusku, *Jekatěrinburg*. V roce 1991 se ale vrátilo ke svému původnímu názvu. Správní oblast se i nadále jmenuje podle předchozího honorifikačního oikonyma (*Sverdlovská oblast*). *Sverdlovsk* býval i na Ukrajině, od roku 2016 ale nese jméno *Dovžansk*. Města byla v sovětské éře pojmenována po J. M. Sverdlovovi (1885–1919), jednom z vůdců bolševické revoluce.

6 Za tuto interpretaci děkujeme anonymnímu recenzentovi této studie.

apelativní prostředky, jejichž lexikální význam neodpovídá pojmenované realitě. To ale pochopitelně nijak nenarušuje plnění onymické funkce. V momentě užívání toponyma se vztah k původnímu apelativnímu významu oslabuje a obsahem toponyma není souhrn sémantických rysů, které konstituují lexikální význam výchozího apelativa, ale onymický objekt jako takový (srov. Šrámek, 1999, s. 21). Z lidové liberecké urbanonymie můžeme v této souvislosti zmínit označení *Lesní divadlo* (KÚ Ruprechtice, zaniklý přírodní amfiteátr, v němž se v minulosti pořádaly koncerty, znalost 79 %) nebo *Hradby* (KÚ Nové Město, podle mohutných opěrných zdí zpevňujících příkrý terén, znalost 35 %). Z uličních jmen by sem patřil například *Zámecký vrch* (KÚ Vratislavice nad Nisou, podle továrnické vily). Je ale třeba uvést, že mnohé takové případy nelze hodnotit jako onymickou chybu (srov. Lutterer, 1982), ale jako metaforické pojmenování (srov. Pleskalová, 2017; Pleskalová, 1992, s. 16), tedy projev individuální pojmenovací kreativity.

4. Závěrem

Tradiční projevy lidové etymologie, za něž považujeme mylné přizpůsobení toponyma jiné formě nebo sémanticko-motivační reinterpretaci bez změny formy, jsou v našem materiálu spojeny především se jmény, která nepodléhají standardizaci, tedy určité formální a motivační validaci. To je dáno tím, že nestandardizovaná jména žijí primárně v běžně mluvené komunikaci a vzhledem k jejich časové, sociální a prostorové stratifikaci se vyznačují nižší mírou stability a formálně-motivační integrity. Z toho důvodu považujeme nástroje, které umožňují sběr, evidenci a prezentaci autentických lidových jmen, za velmi přínosné. Nejenže zachycují toponymii jako takovou, zároveň ale odhalují, v jakých jazykových i mimojazykových souvislostech je vnímají sami uživatelé a jak je přizpůsobují svému jazykovému i nejazykovému obrazu světa (srov. Ptáčníková, 2021, s. 268).

V textu jsme popsali i jevy, které s lidovou etymologií souvisejí jen částečně: 1. záměrné deformace toponym jako projev expresivity, zasahující jak lidová, tak standardizovaná jména; 2. oslabení honorifikující funkce, projevující se primárně u jmen standardizovaných.

LITERATURA A PRAMENY

DAVID, J. (2010a): Honorifikace jako určující rys moderní urbanonymie. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.), *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky*. IV. česká onomastická konference, Ostrava 15.–17. září 2009. Sborník příspěvků. Ostrava–Praha: Ostravská univerzita v Ostravě – Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., s. 131–137.

DAVID, J. (2010b): Lidová a bakalářská etymologie vlastních jmen (na příkladu toponym). *Naše řeč*, 93, s. 57–70.

DAVID, J. (2011): *Smrdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice: kapitoly z moderní české toponymie*. Praha: Academia.

DAVID, J. (2017): Honorifikační toponymum. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <https://www.czechency.org/slovnik/HONORIFIKAČNÍ_TOPONYMUM> cit. 2022-01-30.

FEISTNER, W. (1931): Woher stammt der Name „die Sorge“? *Reichenberger Zeitung*, 28. 6. 1931, s. 24.

FILIAČOVÁ, S. (2016): Blendy v elektronickém neologickém archivu Neomat. *Jazykovědné aktuality*, 53, s. 100–105.

GIERACH, E. (1932): *Sudetendeutsches Ortsnamen-Buch. 1. Heft. Der Bezirk Reichenberg*. Reichenberg: Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung der Deutschen wissenschaftlichen Gesellschaft in Reichenberg.

HIEBEL, J. (1931): Flurnamen in Neuharzdorf und dem Neuharzdorfer Reviere. In: *Festschrift zum Heimatsfest Neu-Harzdorf 1931*. Reichenberg: Carl Thier, s. 54–58.

KNAPPOVÁ, M. (2017): Onymická funkce. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <https://www.czechency.org/slovnik/ONYMICKÁ FUNKCE > cit. 2022-01-26.

KNOTHE, F. (1888): *Wörterbuch der Schlesischen Mundart in Nordböhmen*. Hohenelbe: Österreichische Riesengebirgsverein.

LÁBUS, V. – VRBÍK, D. (2018): *Toponyma v krajině a možnosti jejich výzkumu*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

LÁBUS, V. (2012): Kvazideantroponymická a kvazideapelativní pomístní jména. *Acta onomastica*, LIII, s. 198–206.

LÁBUS, V. (2015): Vlastní jména v mluvnici. In: O. Uličný (ed.), *Preliminária k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 72–86.

LÁBUS, V. (2018): Klingerova díra, nebo Zvonkové údolí? Poznámky k vývoji toponymie v bývalých Sudetech. *Acta onomastica*, 59, s. 123–141.

Liberec : Reichenberg. Architektura na severu Čech [online]. <https://liberec-reichenberg.net/> cit. 2022-01-25.

LUG, V. (1936): Reichenberger Flur- und Strassennamen und ihr Alter. 1. Flurnamen. *Reichenberger Zeitung*, 25. 12. 1936, s. 17–19.

LUG, V. (1937a): Reichenberger Flur- und Strassennamen und ihr Alter. 2. Der Josefinische Kataster. 3. Die heutigen Strassennamen. *Reichenberger Zeitung*, 1. 1. 1937, s. 13–14.

LUG, V. (1937b): Die heutigen Reichenberger Strassennamen und ihr Alter. *Reichenberger Zeitung*, 3. 1. 1937, s. 21–23.

LUTTERER, I. (1982): Onymical Mistake in the Naming Process. In: K. Rymut (ed.), *Proceedings of the 13th International Congress of Onomastic Sciences*. II. vol. Warszawa–Kraków, s. 63–67.

Mapový portál [online]. Liberec: Statutární město Liberec. <https://www.liberec.cz/mapy/> cit. 2022-02-07.

PLESKALOVÁ, J. (1992): *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H & H.

PLESKALOVÁ, J. (2017): Vlastní jméno metaforické. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. <https://www.czechency.org/slovnik/VLASTNÍ JMÉNO METAFORICKÉ> cit. 2022-01-24.

PŘIBYL, J. H. a kol. (1966): *Liberecké ulice*. Liberec: MNV Liberec.
PTÁČNÍKOVÁ, M. (2021): *Mezi Stalinovou třídou a Husákovým tichem*. Praha: Academia.
Registr územní identifikace, adres a nemovitostí [online]. Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální. <https://vdp.cuzk.cz/> cit. 2022-01-24.
REJZEK, J. (2009): *Lidová etymologie v češtině*. Praha: Karolinum.
RESSEL, A. (1903–1905): *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Zweiter Band*. Reichenberg: Verlag der Lehrvereine des Stadt- und Landbezirkes Reichenberg.
ŘEHÁČEK, M. (2013): *Liberecké zajímavosti. Kniha třetí*. Liberec: Nakladatelství Petr Polda.
SCHWARZ, E. (1934): *Heimatkunde des Bezirkes Gablonz, Heft 2–3, Die Orts- und Flurnamen des Bezirkes Gablonz*. Gablonz an der Neisse: Verlag des Gablonz-Tannwalder Lehrvereines.
Statistický lexikon obcí v zemi české (1934). Praha: Orbis.
ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
TOMSA, F. a kol. (1984): *Liberecké ulice*. Liberec: Česká beseda – MNV Liberec.
VRBÍK, D. – LÁBUS, V. (2021): Crowdsourcing of Popular Toponyms: How to Collect and Preserve Toponyms in Spoken Use. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 10, 5 [online]. <https://www.mdpi.com/2220-9964/10/5/303/htm> cit. 2022-01-19.
Živá jména [online]. Liberec: Technická univerzita v Liberci. <https://mapy.fp.tul.cz/zivajmena> cit. 2022-01-24.

Václav Lábus
vaclav.labus@tul.cz
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci
Studentská 2
461 17 Liberec 1

Daniel Vrbík
daniel.vrbik@tul.cz
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci
Studentská 2
461 17 Liberec 1